

**DAVLAT TIBBIYOT TASHKILOTLARI HISOBOTIGA
QO'YILADIGAN TALABLAR VA ULARNING RETROSPEKTIV SINOV**

Kuliboyev Azamat Shonazarovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti "Davlat auditi va budget hisobi"

kafedra professori

e-mail: azamatkuliboyev@gmail.com

Annotatsiya. *Ilmiy ishda hisobot topshirish jarayoniga o'rnatiladigan yettita nazorat qoidasi ishlab chiqilgan va ular haqiqiy hisobotlarda retrospektiv sinovdan o'tkazilgan. Qoidalar o'n bitta nomzoddan ikki talab asosida tanlandi: har biri faqat tekshirilayotgan shaklning o'z ma'lumotiga tayanishi va ikki qiymatli javob berishi lozim. Sinov oldingi tadqiqotlarda hujjatlashtirilgan yigirmata moddiy chetlanishga qo'llanildi va ularning barchasi aniqlanadigan bo'lib chiqdi. Amaldagi tizimdagi yagona o'rnatilgan tekshiruv, ya'ni balans aktivi va passivi jamlarining tengligi esa yigirmata hodisaning birontasini ham aniqlamadi, chunki ularning hech biri bu tenglikni buzmaydi. Loyihalash bitta cheklovga bo'ysundirildi: yechim faqat allaqachon to'planadigan ma'lumotdan foydalanishi va yangi birlamchi hujjat talab qilmasligi kerak. Sinovning namuna ichida o'tkazilgani ochiq qayd etiladi.*

Kalit so'zlar: *budget hisobi, davlat tibbiyot tashkiloti, hisobot, hisobot sifati, ichki nazorat, loyihalash tadqiqoti, nazorat qoidalari, retrospektiv sinov, xarajat markazlari.*

Hisob tizimining kamchiliklarini hujjatlashtiradigan tadqiqotlar ko'p. Yechim taklif etib, uni o'sha dalilda sinaydigan tadqiqotlar kam. Ushbu tadqiqotda ikkinchisiga urinib ko'rildi.

Boshlang'ich nuqta oldingi bosqichda olingan natijalar: hisob tizimi xarajatni ishonchli qayd etadi va uni ko'rsatilgan xizmatga bog'lay olmaydi; normativ tartibga solishning uchinchi darajasi hujjat sifatida mavjud emas; moddiy chetlanishlar yillar davomida saqlanib qoladi va balans tengligini buzmaydi. Bu

natijalar tadqiqot savolini emas, loyihalash masalasini shakllantiradi.

Buxgalteriya sohasida loyihalash ishining o'ziga xos xavfi bor: taklifni yozish oson, uni baholash esa deyarli hech qachon amalga oshirilmaydi. Shu sababli hech narsa yozilmasdan oldin cheklov o'rnatildi va u oxirigacha saqlandi: yechim faqat tashkilot allaqachon to'playdigan ma'lumotdan foydalanishi kerak. Quyidagi takliflarning birontasi ham yangi birlamchi hujjat, yangi shtat birligi, hisobot davriyligining zichlashtirilishi yoki yangi axborot tizimini talab qilmaydi.

Ish to'rt bosqichda olib borildi. Oldingi tadqiqotlarning natijalari muammolar reyestriga jamlandi, har bir reestr pozitsiyasiga qarshi yechim loyihalandi, yechimlar ikki o'lchovda baholandi va navbatlandi, yechimlarning bir sinfi haqiqiy hisobotlarda sinovdan o'tkazildi.

Reestrga kirish mezoni qat'iy belgilandi: pozitsiya faqat arxivdan olingan miqdoriy dalil bilan tasdiqlangan bo'lsa kiritildi. Dastlab aniqlangan o'n oltita nomzoddan to'rttasi shu qoida bo'yicha chetda qoldi va o'n ikkitasi qabul qilindi. Chetda qolganlarni qayd etamiz, chunki bunday filtrsiz tuzilgan reyestr dalil bilan taassurotni aralashtirib yuborishga moyil bo'ladi.

Nazorat qoidalari uchun ikki talab qo'yildi: qoida faqat tekshirilayotgan shaklning o'z ma'lumotiga tayanishi va ikki qiymatli, ya'ni "bajarildi–bajarilmadi" ko'rinishidagi javob berishi lozim. O'n bitta nomzoddan yettitasi shu talabdan o'tdi: uchtasi hisobot to'plamidan tashqaridagi axborotni talab qilgani uchun, bittasi esa qat'iy javob o'rniga darajali baho bergani uchun rad etildi.

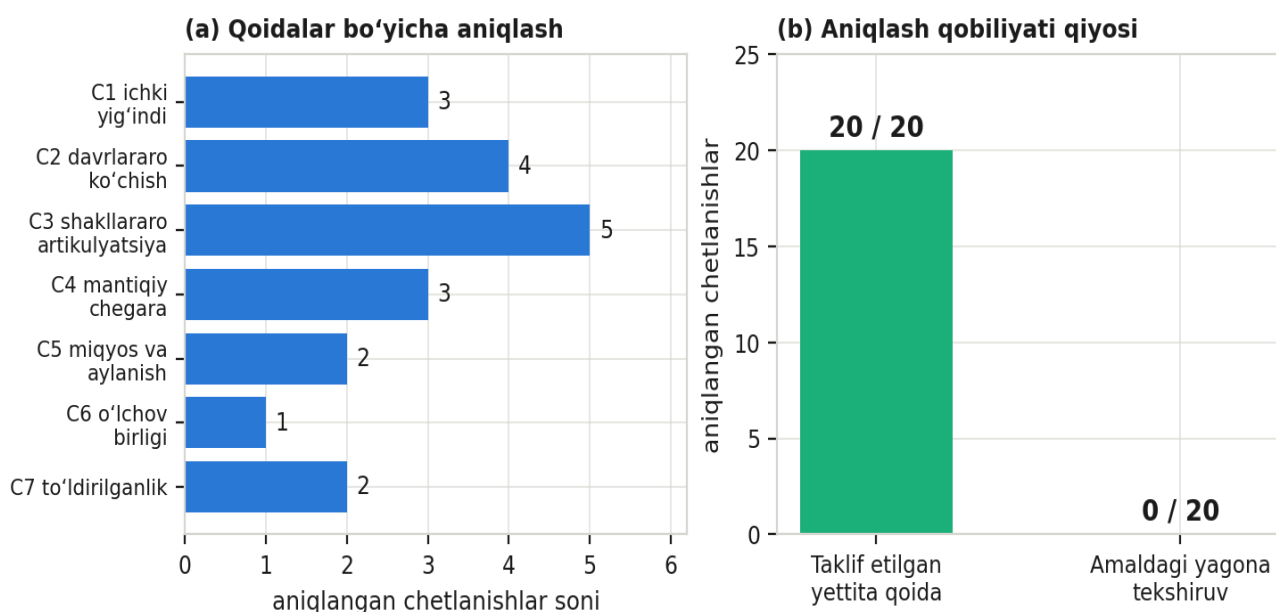
Retrospektiv sinov quyidagicha o'tkazildi. Oldingi bosqichda hujjatlashtirilgan yigirmata moddiy chetlanish ro'yxatga olindi. Har biri uchun uni aniqlaydigan qoida belgilandi va ayni paytda amaldagi tizimdagi yagona o'rnatilgan tekshiruv, ya'ni balans aktivi va passivi jamlarining tengligi bu chetlanishni aniqlagan bo'larmidi degan savolga javob izlandi.

1–jadval

Hisobotga o'rnatilishi taklif etilayotgan nazorat qoidalari va ularning

retrospektiv sinovi natijalari¹

Qoida	Nomi	Bajariladigan tekshiruv	Aniqlangan chetlanishlar	
C1	Ichki yig'indi ayniyati	Tarkibiy qismlar yig'indisi e'lon qilingan yakunga teng	3	
C2	Davrlararo ko'chish	t yilning yakuniy qoldig'i t+1 yilning boshlang'ich qoldig'iga teng	4	
C3	Shakllararo artikulyatsiya	Bir xil kattalik ikki mustaqil shaklda mos keladi	5	
C4	Mantiqiy chegara	Hech bir satr o'zi kiradigan yakundan oshmaydi	3	
C5	Miqyos va aylanish	Aylanish davri belgilangan mumkin bo'lgan oraliqda	2	
C6	O'lchov birligi	Kattalik e'lon qilingan o'lchov birligiga mos	1	
C7	To'ldirilganlik	Xarajati bor satrda zaxira harakati ham qayd etilgan	2	
JAMI	—	—	20	20
Amaldagi tekshiruv	Balans tengligi	Aktiv jami passiv jamiga teng	0	tas

¹Muallif tomonidan ilmiy tadqiqot asosida tuzilgan.

1–rasm. Qoidalar bo'yicha aniqlangan chetlanishlar va taklif etilgan to'plamning amaldagi tekshiruv bilan qiyosi²

Taklif etilgan to'plam yigirmata chetlanishning barchasini aniqlaydi. Amaldagi yagona tekshiruv birortasini ham aniqlamaydi, buning sababi esa ta'lim beruvchi: yigirmata hodisaning birontasi ham balans aktivi va passivi jamlarining tengligini buzmaydi. Bu tenglikni saqlagan holda o'tadigan chetlanish tizimning yagona avtomatik testi uchun ko'rinmas bo'lib qoladi.

Sinovning namuna ichida o'tkazilganini ochiq qayd etamiz. Qoidalar ular keyinchalik qo'llanilgan chetlanishlar to'g'risidagi bilim asosida loyihalangan, shuning uchun yigirmatadan yigirmata natijani dala sharoitidagi samaradorlik bahosi emas, qamrovning namoyishi sifatida o'qish lozim. Namunadan tashqaridagi tibbiyot tashkilotlarida sinash keyingi bosqichning aniq vazifasi bo'lib, noto'g'ri signal chastotasini baholash esa qoida majburiy qilinishidan oldin bajarilishi shart.

Loyihaning bir jihati alohida ta'kidlanishi lozim. Yettita qoidaning birortasi ham hisobotni rad etmaydi. Har biri test bajarilmagan holatda izoh talab qiladi, izoh esa hisobot bilan birga topshiriladi. Bu farq ma'muriy qulaylikdan kengroq ahamiyatga ega: rad eta oladigan nazorat ijrochini g'ayrioddiy qiymatni yashirishga undaydi, izoh talab qiladigan nazorat esa aksincha, uni yozib qo'yishga majbur qiladi.

Hisobot topshirish jarayoniga o'rnatiladigan yettita nazorat qoidasi hujjatlashtirilgan yigirmata chetlanishning barchasini aniqlaydi, amaldagi yagona tekshiruv esa birontasini ham aniqlamaydi. Qoidalar qo'shimcha ma'lumot talab qilmaydi va har biri faqat tekshirilayotgan shaklning o'z ma'lumotiga tayanadi.

Taklifning joriy etilish darajasi past: yettita qoidaning barchasi vazirlik darajasidagi hujjat bilan rasmiylashtirilishi mumkin va ularning birortasi ham schyotlar rejasiga yoki axborot tizimiga daxl qilmaydi. Aynan shu xususiyat, bizning nazarimizda, taklifning asosiy amaliy qiymatini tashkil etadi.

²Muallif tomonidan ilmiy tadqiqot asosida tuzilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hevner A.R., March S.T., Park J., Ram S. Design science in information systems research // MIS Quarterly. – 2004. – Vol. 28, No. 1. – P. 75–105.
2. Wang R.Y., Strong D.M. Beyond accuracy: what data quality means to data consumers // Journal of Management Information Systems. – 1996. – Vol. 12, No. 4. – P. 5–33.
3. Redman T.C. The impact of poor data quality on the typical enterprise // Communications of the ACM. – 1998. – Vol. 41, No. 2. – P. 79–82.
4. Debreceny R., Farewell S., Piechocki M. va boshq. Does it add up? // Journal of Accounting and Public Policy. – 2010. – Vol. 29, No. 3. – P. 296–306.
5. Cooper R., Kaplan R.S. Measure costs right: make the right decisions // Harvard Business Review. – 1988. – Vol. 66, No. 5. – P. 96–103.
6. Kaplan R.S., Porter M.E. How to solve the cost crisis in health care // Harvard Business Review. – 2011. – Vol. 89, No. 9. – P. 46–64.
7. Pettersen I.J. Implementing management accounting reforms in the public sector // European Accounting Review. – 2001. – Vol. 10, No. 3. – P. 561–581.
8. Ouda H.A.G. Practice-Relevant Accrual Accounting in the Public Sector. – Cham: Palgrave Macmillan, 2021. – 462 p.
9. Ostonokulov A. Budjet tashkilotlarining budjetdan tashqari mablag‘lari hisobi va hisoboti metodologiyasini takomillashtirish. –Toshkent: VNESHINVESTPROM, 2021. – 208 b.
10. Kuliboyev A.Sh. Davlat tibbiyot tashkilotlarida buxgalteriya hisobi hamda moliyaviy nazorat: nazariya va amaliyot. Monografiya. –T.: “Iqtisod – Moliya”, 2023. –236 b.